

Monika Sawarska

Zakaz potrącenia *ex iure tertii*

I. Istota wzajemności

Zakaz potrącenia *ex iure tertii* jest wyrazem jednej z najważniejszych przesłanek potrącenia wyrażonej w artykule 498 k.c.¹, zgodnie z którą potrącenia mogą dokonać tylko osoby, które pozostają względem siebie dłużnikami i wierzycielami. Wskazaną wzajemność roszczeń należy traktować jako punkt wyjścia dla konstrukcji potrącenia, bez niej niemożliwe byłoby bowiem zarachowanie jednej wierzytelności na poczet drugiej².

A contrario, zakaz *ex iure tertii* oznacza więc, że nie można potrącić wierzytelności, która służy innej osobie niż potrącający, ani takiej, która służy potrącającemu względem innej osoby niż jego wierzyciel³.

Zakaz taki obowiązuje zarówno w przypadku potrącenia ustawowego, jak i kompensaty umownej⁴. Taki pogląd nie przeczy stanowisku doktryny wskazującemu, że do kompensat umownych przepisów art. 498-505 k.c. nie stosuje się⁵. Niewątpliwie bowiem nawet w przypadku kompensat umownych, aby w ogóle można było mówić o potrąceniu, przesłanka

¹ Kodeks cywilny z dnia 26 kwietnia 1964 r. (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.).

² Zob. M. Pyz i a k - S z a f n i c k a, *Potrącenie w prawie cywilnym*, Kraków 2002, s. 57.

³ Tamże, s. 59.

⁴ Zob. J. L a c h o w s k i, *Kompensata umowna a potrącenie ustawowe*, PPH 2000, nr 9, s. 42.

⁵ Zob. orzeczenie SN z 3 czerwca 1965 r., I CR 471/64 (OSN 1966, nr 4, poz. 57); orzeczenie SN z 17 grudnia 1998 r., II CKN 849/98 (OSN 1999, nr 7-8, poz. 128).

wzajemności musi być spełniona niezależnie od innych przesłanek, których obecność jest fakultatywna⁶.

Dla spełnienia przesłanki wzajemności, wierzytelności nie muszą wynikać z tego samego tytułu ani też nie muszą być ze sobą w jakikolwiek sposób powiązane. Co więcej, co do zasady niedopuszczalne jest potrącenie wierzytelności wynikających z tej samej umowy wzajemnej, kolidowałyby to bowiem z istotą zawartego stosunku zobowiązaniowego⁷, zwalniałoby bowiem strony z obowiązku spełnienia świadczenia głównego tej umowy.

Nie ma natomiast przeszkód do potrącenia roszczeń ubocznych, wynikających z tej samej umowy wzajemnej czy też roszczenia głównego z roszczeniem ubocznym, np. ceny sprzedaży rzeczy z wierzytelnością o obniżeniu ceny, wynikającą z tytułu rękojmi za wady fizyczne⁸. W tych przypadkach nie ma bowiem żadnych wątpliwości, że wierzytelności obu stron są wierzytelnościami wzajemnymi, skoro wynikają z tego samego stosunku prawnego.

Z uwagi jednak na to, że, jak zostało wyżej wspomniane, wierzytelności przedstawione do potrącenia nie muszą wynikać z tego samego tytułu, w praktyce, ze względu na pewne szczególne okoliczności, mogą pojawić się wątpliwości co do tego, czy w konkretnym przypadku nie doszło do złamania zakazu potrącenia *ex iure tertii*.

Przedmiotowe opracowanie ma więc na celu wskazanie najbardziej popularnych sytuacji prawnych, w których powstają uzasadnione wątpliwości co do tego, czy w danym stosunku mamy do czynienia z przesłanką wzajemności wierzytelności.

⁶ Por. orzeczenie SN z 15 grudnia 1995 r., I CRN 149/94 (OSP 1996, nr 4, poz. 84). Odmienne natomiast wyrok SA w Katowicach z 28 października 2004 r., I ACa 375/04 (OSA 2005, nr 1, poz. 1), który stanowi, że w przypadku szeroko wykształconych w praktyce obrotu gospodarczego „porozumień kompensacyjnych” przesłanka posiadania przez strony porozumienia przmiotu dłużnika i wierzyciela w tym przypadku nie znajduje zastosowania.

⁷ T. Wiśniewski, [w:] G. Bieniek, H. Ciepała, S. Dmowski, J. Gudowski, K. Kołakowski, M. Sychowicz, T. Wiśniewski, Cz. Żuławska *Komentarz do kodeksu cywilnego*. Księga trzecia: *Zobowiązania*, t. I, Warszawa 2005, (wydanie VI zmienione), s. 668.

⁸ Tak M. Pyziak-Szafrnicka, *Potrącenie...*, s. 59.

II. Zakaz potrącenia wierzytelności wspólnika z wierzytelnością spółki

Pierwsza z sytuacji dotyczy przypadku, w którym określona osoba pozostaje wierzycielem osobistym wspólnika spółki jawnej i zarazem dłużnikiem tej spółki jawnej.

Regulacja zakazu potrącenia wierzytelności wspólnika z wierzytelnością spółki uregulowana została już w kodeksie handlowym. Zgodnie z art. 90 k.h.⁹, w czasie trwania spółki wspólnik nie może swojemu wierzycielowi osobistemu przedstawiać do potrącenia wierzytelności spółki.

W przypadku jednak, gdy określona osoba jest wierzycielem spółki jawnej i zarazem dłużnikiem osobistym jednego ze wspólników spółki jawnej, to wierzytelności takie uznawane są za wzajemne i jako takie mogą zostać potrącone i to zarówno ze strony tej osoby będącej wierzycielem, jak i wspólnika spółki jawnej, z zastrzeżeniem jednak, że ziszcil się warunek subsydiarnej odpowiedzialności wspólników¹⁰.

Odpowiednikiem art. 90 k.h., jest obecna regulacja art. 36 k.s.h.¹¹ Zgodnie ze wskazanym przepisem, wspólnik spółki jawnej nie może przedstawić do potrącenia wierzytelności spółki swojemu wierzycielowi osobistemu (art. 36 § 1 k.s.h.), natomiast dłużnik spółki nie może przedstawić do potrącenia spółce wierzytelności, która mu przysługuje względem jednego ze wspólników spółki (art. 36 § 2 k.s.h.). Podstawę takich zakazów stanowi wniosek, iż mimo braku osobowości prawnej, spółka jawna, w świetle art. 8 k.s.h., jest odrębnym podmiotem praw i obowiązków w stosunku do praw i obowiązków jej wspólników. Zatem nie można w takiej sytuacji mówić o wzajemności takich wierzytelności.

Oświadczenie o potrąceniu nie mogłoby być złożone nawet w przypadku zgody pozostałych wspólników, przepis ten ma bowiem na celu ochronę interesu spółki i jej wierzycieli¹².

⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1993Tr. (Dz.U. Nr 82, poz. 600 ze zm.).

¹⁰ K. Z a w a d a, [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz*, t. I, Warszawa 2005, s. 92 i nast.

¹¹ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. Nr 94, poz. 1037 ze zm.).

¹² S. S o ł t y s i ń s k i, [w:] S. S o ł t y s i ń s k i, A. S z a j k o w s k i, A. S z u m a ń s k i, J. S z w a j a, *Kodeks spółek handlowych*, t. I, *Komentarz do artykułów 1-150*, Warszawa 2001, s. 295. Odmienne natomiast wskazywał zacytowany tu M. Allerhand, który do-

Odrębny wniosek dotyczy natomiast sytuacji, w której określona osoba jest wierzycielem spółki jawnej i zarazem dłużnikiem osobistym jednego z jej wspólników. Konkluzja taka wynika z subsydiarnej odpowiedzialności wspólników spółki jawnej wobec tej osoby. W świetle art. 31 § 1 k.s.h., jeżeli ziścił się warunek takiej subsydiarnej odpowiedzialności w postaci bezskuteczności egzekucji z majątku spółki, to wierzyciel spółki może przedstawić tę wierzytelność do potrącenia z wierzytelnością, jaka przysługuje wspólnikowi względem niego. Również odwrotnie, wspólnik w celu uchronienia się od odpowiedzialności osobistej może przedstawić do potrącenia wierzycielowi spółki swoją wierzytelność, która mu przysługuje względem wierzyciela spółki¹³.

Wspólnik pozwany z tytułu odpowiedzialności za zobowiązania spółki może również przedstawić zarzuty przysługujące spółce wobec wierzyciela. Jeżeli skorzystanie z takiego zarzutu wymaga złożenia stosownego oświadczenia woli przez spółkę (w tym np. oświadczenia o potrąceniu), to wspólnik może odmówić zaspokojenia wierzyciela, dopóki spółka nie złoży takiego oświadczenia. Wierzyciel winien natomiast wyznaczyć spółce dwutygodniowy termin na złożenie takiego oświadczenia, w przeciwnym razie jego powództwo winno zostać oddalone jako przedwczesne. Jeżeli dwutygodniowy termin na złożenie oświadczenia upłynie bezskutecznie, to wówczas pozwany wspólnik może samodzielnie złożyć stosowne oświadczenie i jeśli zostanie ono przez sąd uwzględnione, to powództwo przeciwko niemu zostanie oddalone.

Na tle wskazanej regulacji uchwałą z dnia 3 lutego 2006 r.¹⁴ Sąd Najwyższy postanowił, iż wspólnik spółki jawnej po przekształceniu jej w spółkę z o.o. nie może potrącić wierzytelności przysługującej spółce przekształconej od chwili wpisania jej do rejestru. W uzasadnieniu Sąd Najwyższy wskazał, że regulacja art. 553 k.s.h. pozwala przyjąć kontynuację podmiotu przekształconego, a nie jego sukcesję. Zatem w wypadku kontynuacji nie ma poprzednika i następcy prawnego, ale istnieje ta sama spółka w zmienionej formie prawnej. W rezultacie wierzytelność powoda powstała wobec spółki jawnej nadawała się do potrącenia z wierzytel-

puszczał do potrącenia wierzytelności spółki, gdy godzą się na to osoby powołane do reprezentowania spółki.

¹³ Tamże.

¹⁴ Uchwała SN z 3 lutego 2006 r., I CK 361/05 (OSNC 2006, nr 11, poz. 189).

nością przekształconej spółki z o.o. z punktu widzenia przesłanki tożsamości osób.

Natomiast wspólnik wykreślonej z rejestru sądowego spółki jawnej jako dłużnik solidarny nie może przedstawić do potrącenia wierzytelności przysługującej współdłużnikowi solidarnemu, tj. spółce z o.o. Żaden przepis nie zawiera bowiem unormowania dającego uprawnienie wspólnikom wykreślonej z rejestru sądowego spółki jawnej do podnoszenia w procesie zarzutów opartych na prawie spółki z o.o., tj. spółki przekształconej.

Przepis art. 54 k.s.h. stanowi regulację zbliżoną do art. 108 k.h. i ogranicza zakaz potrącenia wierzytelności wspólnika spółki z wierzytelnością spółki, przysługującej spółce wobec wspólnika z tytułu wyrządzenia szkody. Przepis ten nie precyzuje, o jaką wierzytelność wspólnika może chodzić. W zakresie wierzytelności spółki stanowi natomiast jedynie ogólnie, iż musi ona pochodzić z tytułu wyrządzenia przez wspólnika szkody spółce. Szkada spółki może wynikać np. z naruszenia zakazu konkurencji czy też z tytułu nienależytego prowadzenia spraw spółki.

Przepis ten należy jednak uznać za *lex specialis* w stosunku do art. 498 k.c., wyłącza on bowiem możliwość potrącenia niezależnie od spełnienia przesłanek określonych w tym przepisie. Nie ma bowiem wątpliwości, że w przedmiotowej sytuacji przesłanka wzajemności jest spełniona. W konkretnym przypadku możliwe byłoby również spełnienie pozostałych przesłanek, bez których niemożliwe jest skuteczne dokonanie potrącenia.

Niemniej jednak należy podkreślić, że przepis art. 54 § 2 k.s.h. jest przepisem dyspozytywnym, nie ma więc przeszkód, aby w drodze umowy spółki wyłączyć jego zastosowanie, podobnie jak i możliwe jest dokonanie potrącenia wierzytelności w drodze kompensaty umownej pomiędzy spółką a wspólnikiem¹⁵.

Nie można natomiast, moim zdaniem, zgodzić się z poglądem, że przepis art. 54 § 2 k.s.h. reguluje jedynie zakaz potrącenia wierzytelności wspólnika wynikających z różnych stosunków prawnych, zatem *a contrario* wspólnik może potrącić szkody, jakie przysporzył spółce z korzyści

¹⁵ Tak M. Rodzynkiewicz, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2005, s. 1104.

wynikających z prowadzenia tej samej sprawy¹⁶. Niewątpliwie taka wykładnia nie jest zgodna z literalnym brzmieniem obecnego art. 54 § 2 k.s.h.

W świetle regulacji kodeksowej nie jest również wykluczone potrącenie wierzytelności wspólnika z inną wierzytelnością spółki. Wspólnik może więc dokonać potrącenia wierzytelności o wypłatę udziału w zyskach z wierzytelnością spółki o zapłatę przez wspólnika odsetek od pożyczki udzielonej wspólnikowi przez spółkę¹⁷. Wspólnik może także dokonać uzupełnienia wniesionego do spółki wkładu do umówionej wysokości (jeżeli jest pieniędzy) poprzez dokonanie potrącenia z roszczeniem o wypłatę zysku.

Przepis art. 123 k.s.h. przewiduje zaliczenie z mocy ustawy zysku przypadającego komandytariuszowi za dany rok obrotowy na uzupełnienie jego wkładu rzeczywiście wniesionego do wartości umówionego udziału. W literaturze prezentowany jest jednoznacznie pogląd, że jest to przepis bezwzględnie obowiązujący¹⁸, potrącenie jest więc dokonywane niezależnie od składania jakichkolwiek oświadczeń przez spółkę.

Zakaz potrącenia *ex iure tertii* wywieść należy *a contrario* z treści art. 14 § 4 k.s.h. Wskazany przepis w zdaniu pierwszym generalnie wprowadza zakaz potrącenia wierzytelności wspólnika i akcjonariusza wobec spółki kapitałowej z wierzytelnością spółki względem wspólnika z tytułu należnej wpłaty na poczet udziałów lub akcji. Zdanie drugie łagodzi ten zakaz, dopuszczając możliwość potrącenia umownego. Niemniej jednak również i w tej sytuacji, jakkolwiek inne przesłanki potrącenia wskazane w art. 498 k.c. niekoniecznie muszą być spełnione, wzajemność roszczeń nawet w przypadku kompensaty umownej musi być zachowana. Wierzytelność spółki, jak wynika z brzmienia artykułu, może wynikać jedynie z jednego tytułu. Kodeks nie precyzuje natomiast źródła powstania wierzytelności wspólnika lub akcjonariusza. Wystarczy więc, że będzie to wierzytelność względem spółki. Niewątpliwie jednak obydwie wierzytelności muszą mieć charakter pieniężny, skoro mowa jest o „wplacie na poczet udziałów lub akcji.”

¹⁶ S. Sołtysiński, [w:] S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, *Kodeks spółek handlowych ...*, s. 333.

¹⁷ Tak M. Rodzyńkiewicz, *Kodeks...*, s. 1104.

¹⁸ Zob. J. Szwaja, [w:] S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, *Kodeks spółek handlowych...*, t. I, s. 614; H. Urbańczyk, [w:] J.A. Strzępka, *Kodeks 2003*, s. 262 i A. Witosz, [w:] J.A. Strzępka, *Kodeks 2001*, s. 210.

Obecny kodeks cywilny nie reguluje natomiast zagadnienia potrącenia pomiędzy wierzycielami osobistymi wspólników spółki cywilnej, a zarazem dłużnikami spółki cywilnej. Przed wejściem w życie kodeksu cywilnego zagadnienie to regulował art. 569 k.z., który zakazywał dokonywania potrącenia wierzytelności wierzyciela osobistego wspólnika spółki cywilnej z wierzytelności spółki, a z drugiej strony niedopuszczalne było potrącenie dokonane przez wspólnika dłużnika wierzytelności spółki z wierzytelnością tej osoby¹⁹. Zakaz taki wydaje się być również aktualny na gruncie obecnej regulacji spółki cywilnej. Niezależnie bowiem od tego, że spółka cywilna nie posiada osobowości prawnej ani też nie jest nawet ułomną osobą prawną, majątek spółki jest odrębny od majątku osobistego każdego ze wspólników i ma charakter wspólności łącznej. Oznacza to więc, że potrącenie pomiędzy wierzytelnością wierzyciela osobistego wspólnika spółki a wierzytelnością spółki nie spełniałoby przesłanki wzajemności. Dłużnikiem we wskazanym stosunku pozostaje bowiem wspólnik spółki, a nie sama spółka.

W takim duchu wypowiedział się również Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z dnia 13 kwietnia 2000 r.²⁰, stając na stanowisku, że przedstawienie wierzytelności spółki do potrącenia przez jej wspólników nie oznacza, iż traci ona charakter wierzytelności spółki. Wierzytelność taką traktuje się bowiem tak, jakby przysługiwała tylko jednemu podmiotowi, a nie wielu podmiotom w osobach wspólników.

Co więcej, zgodnie z art. 863 k.c., wspólnik spółki cywilnej nie może rozporządzać udziałem we wspólnym majątku wspólników ani udziałem w poszczególnych składnikach tego majątku.

Odmiennego rozstrzygnięcia wymaga natomiast sytuacja, w której określona osoba jest wierzycielem spółki cywilnej, a zarazem dłużnikiem osobistym jednego ze wspólników tej spółki. Z uwagi na treść art. 864 k.c., wskazane wierzytelności należy uznać za nadające się do potrącenia²¹. Skoro bowiem każdy ze wspólników odpowiada za zobowiązania spółki solidarnie, to przesłanka wzajemności roszczeń jest w takiej sytuacji spełniona.

¹⁹ S. Grzybowski, *System prawa cywilnego*, t. II, cz. 2, s. 814.

²⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 13 kwietnia 2000 r., I ACa 1433/99, *Prawo Gospodarcze* 2001, nr 5, poz. 64.

²¹ K. Zawada, [w:] *Kodeks...*, s. 1010.

Również Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 8 czerwca 1999 r. stwierdził, że we wskazanej wyżej sytuacji mamy do czynienia z wzajemnością wierzycelności. Jeżeli bowiem pozwany ma wierzycelność do spółki cywilnej, której współnikiem jest powód, to wówczas zachodzi wzajemność wierzycelności. Skoro bowiem wierzyciel spółki cywilnej może żądać świadczenia od jednego tylko współnika, to nie ma także przeszkód, żeby potrafił swoją wierzycelność z wierzycelności przysługującej od niego temu współnikowi²².

III. Dopuszczalność potrącenia z majątku wspólnego małżonków

W stosunkach majątkowych małżeńskich zagadnienie wzajemności pojawia się w sytuacji, gdy osoba trzecia pozostaje wierzycielem jednego z małżonków, których stosunki majątkowe podlegają wspólności ustawowej, i zarazem dłużnikiem wierzycelności należącej do majątku wspólnego małżonków. Brzmienie art. 41 § 1 k.r.o. wskazuje, że potrącenie w takim przypadku z majątku wspólnego jest dopuszczalne. Aczkolwiek nowelizacja kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dokonana ustawą z dnia 17 czerwca 2004 r. – o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy²³ stanowi, iż potrącenie takie będzie możliwe tylko wówczas, gdy drugi z małżonków wyraził zgodę na zaciągnięcie zobowiązania.

Jeżeli natomiast zobowiązanie zaciągnięte zostało bez zgody drugiego małżonka, to w takim przypadku nie możemy mówić o wzajemności wierzycelności. Wierzyciel jednego z małżonków będzie więc mógł się zaspokoić jedynie z majątku osobistego dłużnika, z wynagrodzenia za pracę lub z dochodów uzyskanych przez dłużnika z innej działalności zarobkowej, jak również z korzyści uzyskanych z jego praw, a jeżeli wierzycelność powstała w związku z prowadzeniem przedsiębiorstwa, także z przedmiotów majątkowych wchodzących w skład jego przedsiębiorstwa.

²² Wyrok SN z dnia 8 czerwca 1999 r., II CKN 380/98 (OSNC 2000, nr 1, poz. 9).

²³ Dz.U. z 2004 r. Nr 162, poz. 1691.

IV. Zasada wzajemności w stosunkach ze Skarbem Państwa

W praktyce dosyć często pojawia się zagadnienie wzajemności wierzytelności w przypadku, gdy określona osoba pozostaje wierzycielem Skarbu Państwa (lub gminy) i zarazem jego dłużnikiem.

W polskich przepisach brak regulacji, która jednoznacznie zabraniałaby przyjęcia koncepcji wzajemności takich wierzytelności, a tym samym możliwości dokonania potrącenia. Aczkolwiek niektóre ustawodawstwa obce wyraźnie stanowią, że wierzytelności państwa, gminy lub innego związku terytorialnego mogą być potrącane tylko z wierzytelności płatnej z tej samej kasy, w której ma być regulowana należność państwa, gminy lub innego związku terytorialnego (§ 396 k.c., § 1441 k.c. austriackiego)²⁴.

Takie rozwiązanie zostało również przyjęte w art. 17 c ust. 1 ustawy z 8 sierpnia 1996 r. o zasadach wykonywania uprawnień przysługujących Skarbowi Państwa²⁵. Wskazany przepis stanowi, że potrącenie z wierzytelności Skarbu Państwa przysługującej danemu podmiotowi reprezentującemu Skarb Państwa może być dokonane, z zastrzeżeniem ust. 2, jeżeli potrącona wierzytelność wzajemna przysługuje wobec tego samego podmiotu reprezentującego Skarb Państwa.

Za takim samym rozwiązaniem, jeszcze przed wejściem w życie zacytowanej wyżej regulacji, opowiadało się również piśmiennictwo i judykatura. Zgodnie z utartą linią orzecznictwa Sądu Najwyższego, wyłączone jest potrącenie z wierzytelności jednego zakładu budżetowego (*stationes fisci*) wierzytelności jej dłużnika względem innego zakładu budżetowego²⁶. W orzeczeniu z dnia 12 października 2000 r. SN stwierdził, że „potrącenie wierzytelności przysługującej wobec państwowej osoby prawnej innej niż Skarb Państwa przez jej nabywcę w drodze przelewu z zobowiązaniami podatkowymi nabywcy nie mieściło się w hipotezie art. 28 ustawy z 19 grudnia 1980 r. o zobowiązaniach podatkowych²⁷ ani tym samym w hipotezie art. 498 k.c.”²⁸ W orzeczeniu z dnia 23 października

²⁴ K. Z a w a d a, [w:] *Kodeks...*, s. 1010.

²⁵ Dz.U. Nr 106, poz. 493 ze zm.

²⁶ Zob. orzeczenie SN z dnia 18 marca 1958 r., I CR 350/57 (OSPika 1959, nr 6, poz. 1580; orzeczenie SN z dnia 7 maja 1952 r., C 798/52 (OSN 1953, nr 2, poz. 53).

²⁷ Dz.U. z 1993 r. Nr 108, poz. 486 z późn. zm.

²⁸ Zob. orzeczenie SN z dnia 12 października 2000 r., IV CKN 144/2000 (OSNC 2001, nr 4, poz. 60).

2003 r. SN wskazał natomiast, że w przypadku potrącenia wierzytelności Skarbu Państwa z wierzytelnością wobec Skarbu Państwa przesłanka wzajemności jest spełniona tylko wówczas, gdy obie wierzytelności związane są z tą samą państwową jednostką organizacyjną²⁹.

Niemniej jednak pojawiały się również w tym zakresie głosy przeciwnie, argumentujące, iż takie rozwiązanie zmusza kontrahenta Skarbu Państwa do uwzględniania skomplikowanego układu finansowo-organizacyjnego gospodarki państwowej³⁰.

V. Zakazy potrącenia pomiędzy dłużnikami solidarnymi

Ustawodawstwa zachodnie *expressis verbis* przyjmują zasadę, że żaden z dłużników solidarnych nie może przeciwstawić wspólnemu wierzycielowi do potrącenia wierzytelności przysługującej współdłużnikowi (art. 1294 ust. 3 k.c. francuskiego, § 422 ust. 2 k.c. niemieckiego)³¹.

W prawie polskim zakaz potrącenia nie został wyrażony w obowiązujących przepisach *expressis verbis*. O istnieniu takiego zakazu przesądza natomiast art. 375 § 1 k.c. Zgodnie ze wskazanym przepisem: „Dłużnik solidarny może bronić się zarzutami, które przysługują mu osobiście względem wierzyciela, jak również tymi, które ze względu na sposób powstania lub treść zobowiązania są wspólne wszystkim dłużnikom.” Oświadczenie o potrąceniu z wierzytelnością dłużnika niewątpliwie zaliczyć należy do grupy zarzutów osobistych, co wyłącza możliwość skorzystania z niego przez innego współdłużnika solidarnego. Z odmienną sytuacją mamy natomiast do czynienia, gdy współdłużnik, któremu przysługuje zarzut potrącenia, złoży stosowne oświadczenie. Wówczas wierzytelność ulega umorzeniu do wysokości wierzytelności przedstawionej do potrącenia, co z kolei daje podstawę do powstania zarzutu wspólnego, z którego mogą skorzystać pozostali dłużnicy solidarni³².

Brak również w polskim prawie regulacji potrącenia w przypadku solidarności między wierzycielami. Zgodnie z dawnym art. 261 k.z., dłużnik

²⁹ Orzeczenie SN z 23 października 2003 r., V CK 387/02 (OSN 2004, nr 12, poz. 196).

³⁰ Tak L. Stępnia k, *Potrącenie w systemie polskiego prawa cywilnego*, Wrocław 1975, s. 43 i nast.

³¹ M. Pyziak - Szafnicka, *Potrącenie...*, s. 60.

³² Tamże.

mógł potrącić wobec jednego z wierzycieli solidarnych to, co mu był winien inny wierzyciel solidarny. W związku z brakiem odpowiednika wskazanego przepisu w prawie polskim, ugruntowały się w literaturze dwa przeciwstawne stanowiska co do możliwości dokonania takiego potrącenia. Część autorów stoi na stanowisku niedopuszczalności takiego potrącenia, inni zaś uważają, że dopuszczalność potrącenia wynika z samej definicji solidarności czynnej³³. Drugie stanowisko zdaje się być bardziej zasadne w świetle art. 367 § 2 k.c., dłużnik może bowiem spełnić świadczenie według swego wyboru, do rąk któregośkolwiek z wierzycieli solidarnych. Wystarczy więc, aby którykolwiek z wierzycieli solidarnych stał się dłużnikiem dłużnika solidarnego, a przesłanka wzajemności roszczeń zostanie wówczas spełniona. Dla dokonania potrącenia jest więc potrzebne jedynie złożenie oświadczenia o potrąceniu wierzycielowi solidarnemu, który pozostaje jednocześnie dłużnikiem. Należy jednak zwrócić uwagę, że potrącenie takie nie będzie możliwe, jeśli przed złożeniem oświadczenia którykolwiek z wierzycieli (poza wierzycielem solidarnym będącym jednocześnie dłużnikiem) wytoczy powództwo przeciwko dłużnikowi. Wówczas bowiem dłużnik winien jest spełnić świadczenie do rąk tego wierzyciela.

VI. Skutki przelewu wierzytelności dla zasady wzajemności

Szczególnie doniosły problem, który pojawia się na tle oceny wzajemności roszczeń, ma ocena skutków przelewu wierzytelności dla dalszego trwania wzajemności. Dopuszczalność potrącenia pomiędzy dotychczasowym wierzycielem, który dokonał zbycia swojej wierzytelności, a dłużnikiem – wierzycielem wzajemnym, uzależniona jest od czasu powzięcia przez tego ostatniego informacji o dokonanym przelewie. Problem ten stał się przedmiotem orzeczenia Sądu Najwyższego³⁴. Orzeczenie SN zapadło na tle sytuacji, w której to oświadczenie o potrąceniu złożone zostało po dokonanym przez powoda przelewie jego wierzytelności na osobę trzecią. Sąd Najwyższy stanął na stanowisku, że dla oceny skuteczności złożonego w takiej sytuacji przez pozwanego oświadczenia

³³ Tamże..., s. 61.

³⁴ Wyrok SN z dnia 29 listopada 2001 r. V CKN 1537/00 (OSNC 2002, nr 9, poz. 113).

o potrąceniu zasadnicze znaczenie winny mieć przepisy kodeksu cywilnego dotyczące przelewu. I tak, zgodnie z art. 512 k.c., spełnienie świadczenia do rąk poprzedniego wierzyciela ma skutek względem nabywcy, dopóki zbywca nie zawiadomił dłużnika o przelewie, o ile dłużnik w chwili spełnienia świadczenia o dokonanych przelewie nie wiedział. Przepis ten znajduje odpowiednio zastosowanie również do innych czynności prawnych między dłużnikiem a poprzednim wierzycielem, do których niewątpliwie należy również zaliczyć potrącenie. Dodatkowo dopuszczalność potrącenia wzmacnia art. 513 k.c., zgodnie z którym dłużnikowi przysługują przeciwko nabywcy wierzytelności wszelkie zarzuty, które miał przeciwko zbywcy w chwili powzięcia wiadomości o przelewie. Co więcej, dłużnik może z przelanej wierzytelności potrącić wierzytelność, która mu przysługuje względem zbywcy, chociażby stała się wymagalna dopiero po otrzymaniu przez dłużnika zawiadomienia o przelewie. Nie dotyczy to jednak wypadku, gdy wierzytelność przysługująca względem zbywcy stała się wymagalna później niż wierzytelność będąca przedmiotem przelewu.

Przepis art. 513 k.c. chroni więc dłużnika w ten sposób, że pozwala mu na dokonanie potrącenia z cedowaną wierzytelnością (*de facto* już niewzajemną) wszystkich wierzytelności, które powstały na jego rzecz w stosunku do cedenta do chwili uzyskania wiadomości o cesji i to nie tylko wymagalnych, ale na podstawie art. 513 § 2 k.c. także wierzytelności, które stają się wymagalne nawet po otrzymaniu przez dłużnika zawiadomienia o przelewie, aczkolwiek nie później niż wierzytelność będąca przedmiotem cesji. To ostatnie ograniczenie ma bowiem zapobiec powstrzymaniu się przez dłużnika cedowanej wierzytelności ze spełnieniem świadczenia do chwili, gdy jego wierzytelność stanie się wymagalna, co umożliwiłoby mu przedstawienie jej do potrącenia³⁵.

W tym samym duchu wypowiedział się Sąd Najwyższy w najnowszej uchwale z dnia 27 lipca 2006 r. orzekając, iż: „Dłużnik nie może z przelanej wierzytelności potrącić wierzytelności, która mu przysługuje względem zbywcy, jeżeli nabył ją po powzięciu wiadomości o przelewie.”

W momencie gdy dłużnik dowiaduje się o dokonanych przelewie, nie jest możliwe skuteczne złożenie oświadczenia o potrąceniu, jeśli wierzytelność, która stanowi potrącenie, została przez niego nabyta już po uzyskaniu

³⁵ J. M o j a k, [w:] *Kodeks cywilny, Komentarz*, t. I, Warszawa 1997, s. 1070.

wiadomości o tym przelewie. Uchwała SN potwierdza zasadę przewidzianą w art. 512 k.c., zakreślającą granice ochrony dobrej wiary dłużnika, która kończy się bądź z momentem zawiadomienia go przez cedenta o przelewie, bądź też z chwilą dowiedzenia się przez dłużnika o przelewie z jakiegoś innego źródła. Przepis ten znajduje zastosowanie nie tylko do oceny skutków spełnienia świadczenia, ale także do innych czynności prawnych dokonanych między dłużnikiem a poprzednim wierzycielem (art. 512 zd. 2 k.c.).

Kodeks cywilny nie reguluje natomiast zagadnienia dobrej wiary dłużnika w wypadku przelewu wielokrotnego, co w dzisiejszym obrocie gospodarczym zdarza się dosyć często. Wydaje się jednak, że nie można w takiej sytuacji odmówić również ochrony dłużnikowi *per analogiam* na podstawie art. 512 k.c. W takim wypadku należy przyjąć, iż dopóki cedent nie zawiadomi dłużnika o przelewie, spełnienie świadczenia na rzecz drugiego, trzeciego (itd.) cesjonariusza jest skuteczne wobec pierwszego cesjonariusza, tj. rzeczywistego nabywcy, chyba że w chwili spełnienia świadczenia rzekomemu cesjonariuszowi dłużnik wiedział o pierwszym przelewie³⁶.

Specyficzna sytuacja może mieć miejsce w przypadku zawarcia przez dłużnika umowy o zwolnienie go z obowiązku świadczenia w rozumieniu art. 392 k.c. Zgodnie z brzmieniem tego przepisu, osoba trzecia przez zawarcie umowy z dłużnikiem może zwolnić go od obowiązku świadczenia. Jest ona wówczas odpowiedzialna względem dłużnika za to, że wierzyciel nie będzie żądał od niego spełnienia świadczenia. Aczkolwiek wydaje się, iż zawarcie takiej umowy nie ma znaczenia dla dopuszczalności potrącenia wzajemnych wierzytelności pomiędzy dłużnikiem a wierzycielem. Umowa o zwolnienie dłużnika z obowiązku świadczenia nie powoduje żadnych zmian w stosunku pomiędzy dłużnikiem a wierzycielem, dłużnik bowiem w dalszym ciągu pozostaje zobowiązany do świadczenia na rzecz wierzyciela, uzyskując jednak jednocześnie roszczenie w stosunku do osoby trzeciej zwolnienia go z obowiązku tego świadczenia³⁷. Niemniej jednak,

³⁶ Tamże, s. 1064.

³⁷ T. Wiśniewski, [w:] T. Wiśniewski, [w:] G. Bieniek, H. Ciepła, S. Dmowski, J. Gudowski, K. Kołakowski, M. Sychowicz, T. Wiśniewski, Cz. Żuławska, *Komentarz...*, LexPolonica.

sforo w takiej trójosobowej konstrukcji relacja dłużnika i wierzyciela nie zmieniła się, to również brak jest przeszkód do wyłączenia możliwości złożenia oświadczenia o potrąceniu przez wierzyciela. W takiej sytuacji, zakładając, że wszystkie pozostałe przesłanki potrącenia zostały spełnione, nastąpi skutek w postaci umorzenia obu wierzytelności, do wysokości wierzytelności niższej. W relacji dłużnika oraz osoby trzeciej nastąpi natomiast konkretyzacja odpowiedzialności tej ostatniej. W literaturze przyjmuje się, że odpowiedzialność ta ma charakter odpowiedzialności odszkodowawczej. Za szkodę natomiast uznaje się to, co dłużnik stracił i czego nie uzyskał w następstwie tego, że nie został zwolniony ze swego zobowiązania wobec wierzyciela³⁸.

VII. Uwagi końcowe

Zasada wzajemności jest jedną z podstawowych przesłanek dopuszczalności zarówno potrącenia ustawowego, jak również kompensat umownych.

Jak wskazują jednak zaprezentowane przykłady, w praktyce ustalenie tożsamości pomiędzy dłużnikami i wierzycielami może wywoływać niekiedy wiele komplikacji. Dla skutecznego złożenia oświadczenia o potrąceniu konieczne jest zatem ustalenie w pierwszej kolejności, kto jest w danym stosunku prawnym rzeczywistym wierzycielem wzajemnym. Oświadczenie złożone osobie nieuprawnionej, niezależnie od tego, czy spełnione zostałyby inne przesłanki potrącenia, w oparciu o art. 58 k.c. należałoby uznać za nieważne.

³⁸ Tamże.